

Szatmári Emília

„Közegyházi életünk sodrában...”

Dr. Koncz Sándor (1913-1983) életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében

[A Szerző doktori értekezését 2016-ban védte meg az egyháztörténet tárgykörében, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolája keretében. Sárospatak-Debrecen, gépirat, 290 old. www.doktori.hu Megjelenés alatt 2017-ben, kötetben is. Ez az igencsak alapos és jelentős munka nagyban segíti KS életútjának és munkásságának felfedezését, megismerését.

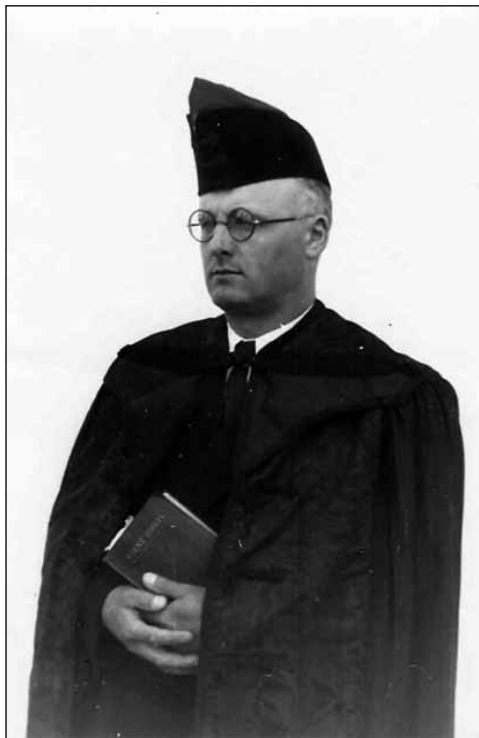
A TIT Stúdió Egyesület és a Sárospataki Református Kollégium közreműködésével „Válság és váltság... 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913-1983): konferencia az életút üzeneteiről... Tisztelgés a 200 éve született dán filozófus, Sören Kierkegaard (1813-1855) emléke előtt is” címmel 2013. november 21-22-én konferenciát rendeztünk Sárospatakon, melyet az interneten is közvetítettük, s megtekinthető a www.tit.hu honlapon. (Nyitó oldal, ajánljuk...) A konferencián is jelentős szerepet vállalt Szatmári Emília. Dinamikus, sikeres előadása is elérhető az említett honlapon. A Koncz Sándorról írott könyvéről lásd még a Napút e számának bevezetőjében KG írását.]

Közegyházi életünk sodrában. Koncz Sándor maga választotta ezt a címet egy 1982-es keltezésű írásának, mely-

ben eredetileg családja számára kívánta összefoglalni mindazt, amit megélt a református egyházban az 1946 és 1951 közötti időszakban. A tervektől eltérően a 61 oldalas emlékirat félbeszakadt az állam és a református egyház közötti 1948-as *Egyezmény* megkötése körüli események leírásánál. A cím azonban Koncz Sándor egész életútjára igen kifejező. 1946 előtti lehetőségeit is döntően meghatározta az egyház, életének 1951 utáni alakulása pedig csak a közegyházi élet sodrában értelmezhető.

Koncz Sándor gazdag életútja átívelt a 20. század legkülönfélébb politikai kurzusain, az Osztrák-Magyar Monarchiától a Kádár-rendszerig, s Európa számos országán, Skóciától a Szovjetunióig; átvezetett világvárosokon, nagyhírű egyetemeken, átnyúlt a keleti front felfoghatatlan távolságai- ba, majd egy németországi haláltábor szomszédságába; de elvezetett egy vasúttal sem rendelkező, sáros aba- úji faluba, Alsóvadászra is, míg végül visszatért a Bodrog partjára, Sárospatakra. Koncz Sándor a mindezekben rejlő lehetőségeket és a belőlük fakadó megpróbáltatásokat, az előre- és hátralépéseket élete „kerekségéhez” tartozónak érezte.

Kíséreljük meg Koncz Sándor és a közegyház relációját két szempontból

felvillantani. Az egyik, hogy hogyan látta Koncz Sándor az egyházat, illetve hogy az egyházkormányzat mit gondolt, hogyan vélekedett Koncz Sándorról. Mindeközben figyelemmel kell lenni az egymást váltó politikai rendszerekre és az ezek hatására bekövetkezett egyházi fordulatokra.

Ez esetben is legalább az 1938-as esztendővel kell kezdeni, amikor a Konvent elnökei, Ravasz László és Balogh Jenő középiskolai ifjúsági és missziói lelkészi feladatokkal bízták meg, mert jó véleménnyel voltak a kiváló eredményű egykori pataki teológusról, aki addig már megjárta Bazel, Glasgow és Berlin egyetemét, és aki 1938-ban *summa cum laude* minősítéssel kapott teológiai doktori címet Debrecenben, a Tisza István Tudományegyetem Református Hittudományi Karán.

Hasonlóképpen pozitívan értékelt a tehetséges, és konventi szolgálataiban fáradhatatlan fiatal lelkészt Soltész Elemér protestáns tábori püspök is, aki felajánlotta neki a tábori lelkészséget. Márpedig nem lehetett bárkiből tábori lelkész, ahogy Koncz Sándor maga is vélekedett erről. Ebből az időszakból Farkas István tiszáninneri püspök értékelését pontosan is ismerjük Koncz Sándorról, hiszen tőle kért ajánlást a tábori lelkészi állásra; és a püspök az alábbi ragyogó jellemzést adta: *„midőn eddigi lelkészi szolgálatait hivatalosan igazolom, egyben jó lélekkel bizonyítom azt is, hogy Koncz Sándor a lelkészi hivatal önálló vezetésére képes, feddhetetlen papi előéletű, lelkipásztori és vallásoktatói képességgel rendelkezik, a magyar nyelvet szóban és írásban tökéletesen bírja.”*

Koncz Sándor tábori lelkészként a marosvásárhelyi hadapródiskolával a németországi Bergenbe került, ahol brit hadifogságba esett. 1946 augusztusában, Bergenből hazaúton kapta meg Ravasz László levelét, melyben a püspök arról tájékoztatta, hogy a református tábori lelkészek száma kettőre csökkent, így az ő megbízatása is megszűnt; ugyanakkor bátorította és támogatásáról továbbra is biztosította: *„irántad való jóindulatunk nem fogyatkozott meg, és megteszünk segítségedre mindent, amit tehetünk”* – bízta itthonról.

Koncz Sándor hazatérése után, 1946 októberében jelentkezett is Ravasz Lászlónál, aki az egyház külügyi kapcsolatainak vezetésével bízta meg. Ez számos felelősségteljes feladatot jelentett. Mindenekelőtt tájékozódnia kellett a világ egyházairól, tekintettel a világháború utáni egyházi ébredésre, új szervezetekre, újrarendeződésekre. Koncz Sándor az összegyűjtött és

rendszerezett anyagot heti gyakorisággal adta át a püspöknek, s minden alkalommal közösen meg is tárgyalták a fejleményeket. Ezen alkalmakon készült feljegyzéseit a Rákosi-érában ugyan saját maga megsemmisítette, de utólag, önéletírásában így emlékezett meg a Ravasz Lászlóval való együttműködéséről: *„hivatalában vagy lakásán órákig értékeltük, ami tudomásunkra jutott. És latolgattuk a tennivalókat...”* Közreműködött továbbá külföldi segélyszállítmányok érkezésénél és szétosztásánál; kapcsolatban állt a Vöröskereszttel, ösztöndíjakat keresett magyar diákok, tudós teológusok számára, kutatott eltűnt hadifoglyok után, valamint a háborúba elvitt, de be nem olvasztott harangok visszaszerzéséért is sokat tett. Segítette a határokon túlról érkező menekülteket, hazatérőket; útlevél és beutazási kérelmekkel megfordult több konzulátuson és követségen. Mindezek mellett rendszeresen prédikált, előadásokat tartott és tolmácsol.

Ravasz László nemcsak elégedett volt beosztottja munkájával, de bizalmába is fogadta, s a külügyi feladatokon túl más területeken is számított rá: *„külügyi szolgálatom összefonódott egyházunk belügyeivel. Ravasz rendszeresen behívott a konventi elnökségi tanácskozásokra: a püspökök és főgondnokok megbeszéléseire. Néha jegyzőkönyveket, még inkább bizalmas megbeszéléseket rögzítettem”* – írta később Koncz Sándor.

A fiatal lelkipásztor – konventi munkájából következően – a legmagasabb politikai körökben is gyakran megfordult. Egyházi konferenciákon személyesen találkozott országos politikusokkal, többek között Nagy Ferenc miniszterelnökkel és *„a demokratikus gondolkodás, a magyar demokrácia egyik legképzettebb szakértőjével:*

Bibó István egyetemi tanárral, Ravasz vejeével” – ahogy 1982-ben (!) írta róla. Konventi lelkészként összekötő, üzenetközvetítő szerepe is volt Ravasz László püspök és Keresztury Dezső kultuszminiszter között 1947 első hónapjaiban. Ő tolmácsolta az elnökség nyilatkozatát a formálódó változásokkal kapcsolatban.

Koncz Sándor – munkájából kifolyóan – találkozott olyan egyháziakkal is, akik ismertsége, befolyása ebben az időszakban fokozatosan nőtt, s akik exponált pozíciókba kerültek az egyházban, illetve állami funkciókat is kaptak: így Péter Jánossal és Bereczky Alberttel. Egyelőre a püspöki személycserékre, az 1948-as őrségváltásra még nemigen kellett gondolni, de Bereczky Albert már országos politikai pozíciókat tudhatott a magáénak. Koncz Sándor kapcsolata ekkor barátinak és atyainak volt mondható velük.

Visszaemlékezése szerint Péter Jánossal minden aktuális kérdésről beszéltek: a koalícióról, Tildy Zoltánról, Nagy Ferencről, az új pénzről, a forintról, az újjáépítésekről, stb. Koncz Sándor Bereczky Alberttel többször is találkozott ez időben, s ezek a találkozások mindenkor szívélyesek voltak. *„Őt éppúgy szerettem, mint Ravasz Lászlót. (...) Ravaszt szellemi óriássága, Bereczkyt rokonszenves egyszerűsége miatt kedveltem”* – írta visszaemlékezésében.

Bereczky Albert befolyása és összeköttetései révén pártfogolni is akarta a fiatal teológust. Egyrészt azért, mert az a hadifogságból való szabadulása után svájci és amerikai lehetőségei ellenére is a nyugatról való hazatérést választotta, másrészt méltányolta, hogy Koncz Sándor később sem hagyta el az országot, noha 1947-ben újabb ajánlatot kapott a

tengerentúlról. Értékelte továbbá azt is, hogy a fiatal lelkész társadalmi-politikai szociáldemokrata meggyőződéséből fakadóan sok változást helyeselt a társadalomban és az egyházban. Előbb a „fasizmus alatti” emberbaráti magatartásáért és demokratizmusáért 100 hold jutalom földbirtokot ajánlott fel neki, amit Koncz Sándor éppen szociáldemokrata meggyőződése miatt nem fogadott el. Ezt követően szívesen beajánlotta volna pécsi főispánnak is. „Az ajánlattól annyira elképedtem, hogy csaknem mérgesen fakadtam ki előtte, miért akarja Berti bácsi, hogy a jegyrendszer világában az ablakomat Pécssett beverjék? Én sem tudok több kenyeret adni az adott helyzetben a népnek. Most pedig nem annyira »erélyes« és »független«, mint inkább kenyeret adó főispán kell a népnek” – válaszolta Koncz Sándor. Később a Magyarok Világszövetségének főtitkári posztja elnyerésében segítette volna, hiszen Koncz Sándort nyelv- és országismerete alapján kiváltképpen is alkalmasnak tartotta e tisztségre – de a MVSZ nem alakulhatott újjá a megváltozott politikai helyzetben.

Koncz Sándor lelképásztori, adminisztrációs, egyházpolitikai feladatai ezekben az években tehát egyre gyarapodtak, ismertsége fokozatosan nőtt.

Mátyás Ernő, a pataki teológia tanára, több éven át teológiai- és közigazgató, 1947 tavaszán többször felkereste Budapesten Koncz Sándort, és tájékoztatta, hogy a Trócsányi József nyugdíjba vonulásával megüresedő tanszékre őt szeretnék meghívni, megváltoztatva annak egyházi jellegét. Koncz Sándor szerette a konventi munkáját, és a Ravasz László melletti beosztására egész életében büszke volt, mégis örömmel igent

mondott a pataki meghívásra. Így írt erről: „a Patakon kínálkozó távlatos munka számomra kitüntetőnek, kedvezőnek tűnt. Hálás voltam Pataknak, Mátyásnak az atyai bizalomért. [...] Ravasz kifejtette Mátyásnak és nekem, hogy mint a pataki teológiai akadémia magántanára, belőlről érti, méltányolja, osztja a rám vonatkozó pataki szándékot. A szabad döntést mint érintettnek, természetesen meghagyja nekem. De ő nem szívesen bocsát el. Az országos egyház vezetősége, a püspökökből és főgondnokokból álló elnökségi tanács is ragaszkodik hozzám. [...] Sok várományos elé téve abban a roppant nehéz lakáshelyzetben, amiben az ország és Budapest az alig múlt háború iszonyú pusztításai miatt leledzik, lakást utaltatott ki számomra. [...] a Vérmezőre, Várra, budai hegyekre tekintő háromszoba-hallos összkomfortos lakást, hogy családotól Pesthez ragasszának. [...] Egyébként Ravasz Mátyásnak és nekem rám vonatkozó távlati tervét bizalmasan megemlítette. Nevezetesen: Kierkegaard könyvem elolvasása óta dédelgeti azt a tervét, hogy Sebestyén Jenő nyugdíjba vonulásakor a pesti teológián a rendszeres tanszékre javasoljon.”

Így lett az egykori kiváló diákból óraadó tanár az 1947/48. tanévben a pataki teológián. Elkötelezett szolgálatát, szakmai igényességét, lelkes aktivitását látva az egyházkerület vezetése 1948. február 1-től rendkívüli teológiai tanárrá léptette elő, majd 1948. szeptember 1-től megválasztott „rendes” tanár lett Patakon.

Teológiai tanári kötelezettségein és szolgálatain túl országos egyházi megbízatásokat is kapott, melyekben szintén koncepciózus szemléletmódja, attitűdje és tökéletességre törekvése szerint igyekezett eljárni. Tanári

szolgálata évei alatt sokat munkálkodott az országos missziói egyház létéért. Egy tucatnál több konventi és egyéb bizottságokban is dolgozott. Az 1948-ban Sárospatakon alakult Országos Református Missziói Munkaközösség Tanulmányi Csoportjának 1949-ben szintén Koncz Sándor lett a vezetője. Mint a debreceni egyetem magántanára az 1947/48. tanévtől ott is előadásokat tartott.

A kerület jóváhagyásával Koncz Sándort 1949 júliusában a pataki kollégium gazdasági vezetésével, az ekkor ezzel járó különösen nehéz feladatokkal is megbízták. Palumb Gyula, a Gazdasági Választmány leköszönő megbízott elnöke, köszöntőjében hangot adott azon véleményének, hogy az iskolaállamosítások, az anyagi megszorítások, a politikai támadások idején az új elnök az egyedül megfelelő személy a feladatra: *„Isten áldását kérem munkálkodásodra, és sok erőt kívánok annak a nehéz és sok fáradságot jelentő hivatalnak a vezetésére, amelyiknek élére a mostani idők közepette a nagy főiskolai családban egyedül csak te lehetsz alkalmas.”*

Csupán felillantva Koncz Sándor pataki munkásságának, teológiai tanári, gazdasági vezetői és országos egyházi feladatainak sorát, tökéletesen érthető egyik megfogalmazása ezekről az évekről: *„Tanári, országos egyházi és kollégiumi gazdasági szolgálatom szinte erőmet meghaladó elfoglaltságot jelentett.”*

Szolgatársai, felettesei Koncz Sándor munkásságával kapcsolatos nagy meglepedettségét elének tárja néhány fennmaradt forrás. Nagy Barna teológiai igazgató írta a kerület püspökének: *„dr. Koncz Sándor kitűnő munkatárs.”* Darányi Lajos főiskolai gondnok, későbbi püspök pedig így

fogalmazott: *„dr. Koncz Sándor úgy a sárospataki gyülekezetben, mint a környékben áldott szolgálatot végez, s képessége és készsége úgy kell, mint a kenyér.”* Ugyanő Koncz Sándor későbbi gyülekezete előtt a pataki szolgálatokról megemlékezve így fogalmazott: *„köszönjük, hogy a legtöbbet dolgoztál. A legfiatalabb, de igen sokszor a legbölcsebb voltál.”*

Koncz Sándornak az egyházi feletteseivel való jó viszonyában, együttműködésében, kölcsönös elismerésében, ezzel együtt az addig felfelé ívelő egyházi pályájában az *Egyezmény* megkötése körüli időben mutatkozott változás.

Ortutay Gyula kultuszminiszter 1947-ben több alkalommal is járt Patakon, és tájékoztatta a teológiai tanárokat mint személyes ismerőseit, barátait arról, hogy a kormány az iskolák államosításával együtt valamilyen egyezség megkötését is tervezi az egyházakkal. Ezen *„egyezkedés hivatalos, nem hivatalos kimunkálásához a pataki teológiai tanárok segítségét”* kérte. Így lett szerepe közvetetten Koncz Sándornak is az *Egyezmény* létrejöttében.

A szociáldemokrata értékrendű Koncz Sándor eleinte bízott a valódi megegyezés lehetőségében, a koalíciós kormány politikájában, az egyházak számára a szabad működés biztosításában, sőt a vallás- és lelkiismereti szabadság jegyében a politika támogató attitűdjében is. A megegyezésre a szó eredeti értelmében, két egyenrangú és -jogú partner szerződéseként gondolt, és nem egyenlőtlen felek közötti diktátumként, vagy olyan ál-megállapodásként, amelyet az egyik fél eleve nem is akar betartani. A tárgyalások előrehaladtával, valamint az egyházat és egyes egyhá-

ziakat érő erősödő támadások láttán azonban hamar világos lett számára, hogy valójában nem a kormány és nem a kultuszminiszter a tárgyalási partner, hanem Rákosi Mátyás, „aki ekkor már a mindenhatóság látszatában, lényegében tetszelgett.” „Amikor egyházunk a kultuszkormányral tárgyal, tulajdonképpen a mögöttes Rákosival van dolga és az ő személyében az egyre rafináltabban jelentkező túlzó kommunista baloldallal. Az egyezmény sorsa nem a kormánytól, hanem ettől a sztalinista szélsőségtől függ” – írta lényeglátón 1982-es memoárjában.

Mire 1948. október 7-én Révész Imre és Balogh Jenő aláírta az *Egyezményt*, Koncz Sándor véleménye egészen megváltozott: „az egyház igényeit lefaragó, »egyetértő párbeszédben« nagyon kilógott az »aprókat, nagyokat rúgó lóláb«. Az állam az egyezmény ürügyén elvárja, hogy az egyház az állam támogatója, egyenesen kiszolgálója legyen.”

Koncz Sándor a szélsőbaloldali kommunista politikát és változásokat helytelenítette, sőt elítélte, de a demokratikus, mérsékelt baloldali, európai szociáldemokrata értékrendet továbbra is vállalta, helyeselte. Az egyik, 1949 tavaszán Debrecenben tartott előadásában azt a meggyőződését hangsúlyozta, miszerint a társadalmi, vagyoni igazságtalanságokat elutasítja, ugyanakkor megfogalmazta kárhóztató véleményét a kialakult új politikai rendszer antiklerikalizmusáról és ateizmusáról. Azt vallotta, hogy az istentelen világi hatalom regnálását az egyház hibái, bűnei miatt engedi meg Isten, sőt általa viszi végbe szándékait. Mindezek mellett egyértelműen elítélte az egyháznak azt a hajlandóságát és erősödő gyakorlatát, hogy Isten Igéjével támasztja alá és igazolja a be-

következett változásokat. „...világosan kell látnunk, hogy Isten kijelentése nem azért van, nem azért íródott le és ma sem azért prédikáltatik, hogy a szocializmust megteremtse. Még csak nem is azért, hogy elősegítse a szocializmus születését. Nem is azért, hogy igazolja azt. Még kevésbé, hogy kiszolgálja a szocializmus elveit. Hogy ezek mellett propaganda eszköz lehessen. [...] Az evangélium szociális üzenetét tehát egészen konkrétan csak úgy érthetjük, hogy ez a szociális üzenet egyedül a gyülekezetben szólalhat meg.”

Koncz Sándor személyes életében és egész egyházi munkásságában a legnagyobb törés mégis a teológia bezárásával következett be. Péter Jánossal való egyik tárgyalása alkalmával fogalmazott ezzel kapcsolatban a következőképpen: „... úgy jártam mindezzel, mint a fa, amit valóságosan derékban törnek el...”

Valóban, az addig szépen ívelő tudományos és közegyházi pályája egyszerre derékba tört, addigi előmenetelei visszájára fordultak, szolgálati lehetőségei egészen beszűkültek. Az egyházzsugorítás kommunista programjának megfelelően – politikai nyomásra – az Egyetemes Konvent 1951 júliusában határozatot hozott a teológiaiak összevonásáról, ami gyakorlatilag a sárospataki és a pápai teológiaiak erőszakos megszüntetését jelentette. A konventi elnökség azzal biztatta az akadémia tanári karát, hogy az intézmény bezárása után folytathatják a tanítást más teológián, esetleg választhatják a gyülekezeti lelkészséget, illetve nyugdíjba vonulhatnak. A pataki professzorok mindegyike továbbra is a tanítói szolgálatban kívánt elhelyezkedni, ám erre általában nem került sor, noha lehetőség éppen kínálkozott volna. Ekkor kezdtek alkalmazni

ugyanis tudományos munkatársakat, óraadókat a pesti és debreceni intézményekben. Ezekről az évektől kezdődően azonban már nem írtak ki nyilvános pályázatokat a státuszokra, *„nehogy a tudományos fokozatokkal is rendelkezők zavarhassák az előzőleg kiszemeltek vizeit”* – tapasztalta csalódottan Koncz Sándor.

A szolgálati lehetőség és megélhetés nélkül maradt teológiai tanár 1952 márciusában közölte Péter János püspökkel a tanítással, esetleg tudományos munkával kapcsolatos terveit, aki azonban már egy vele kapcsolatos egészen más döntésről tájékoztatta, ti. hogy *„ki kell menni gyülekezetbe”*. Koncz Sándor nem idegenkedett a gyülekezeti szolgálattól, de nem értette, hogy miért nem mehetett oda, ahova hívták, ez esetben gyermekkori gyülekezetébe, Diósgyőr-Vasgyárba, Nádházy Bertalan mellé, ahol egyelőre második lelkészi állást ajánlottak neki. A debreceni püspök válasza erre annyi volt, hogy *„kisebb helyre kell mennie”*. Koncz Sándor kérdésére, hogy miért van ez a *„degradálás, hiszen neki nincs politikai bűne”*, a püspök közölte, hogy a szankció nem neki szól, hanem *„egész Sárospatak politikai megbélyegzés alatt áll”*.

Ebben az időben Az Út szerkesztősége egy cikksorozat írására kérte fel Koncz Sándort, melyben azt várták tőle, hogy ítélje el a sárospataki lokálpatriotizmust, ami – véleményük szerint – helytelen sovinizmus, és rokonságot mutat a titóizmussal. Valójában megszarolták: ha vállalja, garantáltan nagyívű karriert futhat be, *„nem igen szűnik meg a kerület”*, ő pedig püspök is lehet, hiszen Tiszáninnen jelentős iparvédék, Koncz Sándor pedig proletár származása alapján jó káder lehetett volna. Ő azonban *„egyházilag tisztázatlan politikai jellegű so-*

rozatnak” ítélte a felkérést, és lelkiismereti okok miatt nem vállalta a cikk megírását.

A kerület megszüntetése utáni hónapokban Koncz Sándor minden téren nemkívánatos személlyé vált. 1952 márciusában a teológia dékánja táviratban értesítette, hogy már ne menjen órát tartani Debrecenbe, majd Péter János püspök expressz levélben újra felszólította: *„...helyesnek tartanám, ha bejelentened a debreceni Theológiai Akadémia dékánjánál, hogy magántanári előadásaid folytatásáról lemondasz.”*

Koncz Sándor nem mondott le soha óráinak megtartásáról, de megértve az üzenetet, nem tartott ott több előadást. Feljegyzései szerint igen sok hallgató iratkozott fel hozzá. *„A magas létszám tüntetésjellegűnek számíthatott...”* a pataki akadémia bezárása ellen és Koncz Sándor személye mellett, annál is inkább, mert a többi választható tárgyra csak néhányan jelentkeztek.

Ezek után, azaz *„... miután az előnyösebbnek látszó lehetőségek nem bizonyultak járható útnak”*, Koncz Sándor falusi lelkipásztor lett.

A baloldali politikai fordulatot követően először az egyházi vezetők ellen indultak támadások, de hamarosan másokat is elértek, és módszeressé váltak. *„A megoktatásra hajlamos, »értelmes«, hitbeli engedelmesség alapján, az egyházkormányzat és szocializmus előtt meghajló lelkipásztorokat promoveálták. Az »éretlen«, makacs pásztorokat diszkvalifikálták. Az abaúji, baranyai és szabolcsi egyházmegyéből – korabeli kifejezéssel – »fegyházmegyék« lettek, ahova lelkészeket »deportáltak.«”* Koncz Sándort az utóbbiak közé sorolták, így került tehát 1952-ben egy északkelet-magyarországi faluba,

a Miskolctól 25 kilométerre fekvő Alsóvadászra. Helyzetét kristálytisztán látta: „...*hogy falusi lelkipásztorságba kerüljek, a magam részéről nem tartottam sérelmesnek. Könnyű szívvel tudomásul vettem a »karrieristák«, »vonalasok« és »spiclik« fővárosi és városi elhelyezését.*”

A kijelölt új abaúji állomás tehát tudatos, jól megfontolt egyházpolitikai döntés volt. A hely alkalmasnak tűnt a „*deportálásra*” földrajzi távolsága és infrastrukturális fejletlensége miatt; vasútállomás legközelebb több mint hat kilométerre volt, Szikszón. Koncz Sándor egyházi felettesei azt gondolták, ez önmagában megakadályozza majd a gondolatok, eszmék áramlását és a közegyházi, társadalmi kapcsolatok fenntartását.

Lelkipásztori szolgálatának megkezdése előtt Koncz Sándor ellátogatott Alsóvadászra, hogy tájékozódjék új helyéről, a gyülekezetéről, a körülményekről. Miután belépett a templomudvar kőkerítésén, a látványtól igencsak elborzadt és megrémült: „*az a közönséges érzés fogott el, hogy innen meg kell szökni. [...] Ezt azonban lelkemben rögtön legyőzte az az egyszerű engedelmesség, amivel eddigi változatos szolgálati helyeimre kerültem. Ha Isten ide tesz, itt kell az Igét hirdetnem. A kötelesség mélyebb, mint a benyomás!*”

Alsóvadász – Koncz Sándor oda-kerülésekor – az egyházi romok világa volt. Az egyholdas kertet, az udvart, a melléképületeket borzasztó állapotban találta. Lakhatatlan volt a parókia beszakadt tetejével, leomlott kéményeivel, patkányjárta lyukas falaival, téesz udvarra alakított portájával; de hiányzott a kerítés is, életveszélyesen dűledeztek a melléképületek, beomlott a kút, romos, beázott volt a templom, és az orgonát is összetörve találta.

Beiktatására 1953. március 8-án került sor. Erről az alkalomról a kerület püspöke és az egyházmegye esperese tüntetőleg távol maradt, „*nehogy kompromittálják magukat egy deklaszált professzorral*”. Így Tóth Lajos felsődobszai lelkipásztor, egyházmegyei tanácsbíró iktatta be Koncz Sándort lelkészi hivatalába.

Köszöntötték azonban mások: Ravasz László levelet küldött egykori munkatársa beiktatására: „*lélekben én is veletek leszek, és szívből kérek áldást reád és gyülekezetedre. Az Úr segítse és fogadja el szolgálatodat!*” – írta ez alkalomból. Az egykori tiszáninnyi püspök, Enyedi Andor táviratban küldte el áldáskívánását, Zadravec István, az Alsóvadászra deportált egykori római katolikus tábori püspök szintén üdvözlét küldte. Mind „*levitézlettek*”, ahogy fogalmazott Koncz Sándor, és maga is sokatmondóan jegyezte fel, hogy „*szolgáló püspök nem is üdvözölt egy se!*”

Azonban sem a hely, sem a körülmények nem tudták korlátozni Koncz Sándort. Igyekezett minden konferenciára, értekezletre, gyűlésre eljutni. Külföldi teológus barátaival, ismerőseivel gyakran érintkezett levélben. Egykori tanítványaival, tanártársaival, lelkésztársaival rendszeresen folytatott szakmai konzultációt, egyházpolitikai beszélgetést, élénk levelezésben állt velük. Évtizedek távlatából is így emlékezett erre: „*sokan felkerestek egykori pataki, marosvásárhelyi tanítványaim, debreceni egyetemi magántanári előadásom hallgatói, munkatársaim, lelkipásztorok, öreg pataki diákok, diósgyőr-vasgyári, ózdi, csepeli munkásbarátaim, a háború előtti diákmissziói ismerőseim, katonacimboráim, tanártársaim stb. közül. Gyermekeim egy évben 120 nálunk szállt vendéget írtak össze.*”

Előfordult, hogy éjszakára tizennégy vendéget helyeztünk el a parókián.” Koncz Sándor ez időben is kapcsolatot tartott Péter János és Bereczky Albert püspökökkel. Ugyanakkor többször meglátogatta Enyedy Andor és Ravasz László Vácra és Leányfalura internált egykori püspököket, ami kockázatos tettnek számított akkoriban. Tájékozott volt az ökumenikus világeseményekkel, illetve a bel- és külpolitikai történésekkel kapcsolatban is. Alsóvadász földrajzi-infrastrukturális viszonyai tehát nem szakították ki az egyházi közéletből, és nem állították meg a gondolatokat, nem számolták fel a kapcsolatokat, legfeljebb nehezítették a fenntartásukat, ami azonban csak még tudatosabbá és elszántabbá tette a „deportált” falusi lelkészt.

Koncz Sándor „radikális teológiai küzdelmei” – ahogy láttuk – az *Egyezmény* megkötése körül kezdődtek, és egyre fokozódtak az egyháznak a Rákosi-korszakban bekövetkezett elvi és gyakorlati fordulatai, állásfoglalásai, változásai miatt, illetve a pataki kollégium szekularizálása körüli időkben. A teológia megszüntetése utáni másfél-két évben olyan „légtüres térbe” került, ahol nagyobb körben az egyházkormányzattal kapcsolatos véleményének elmondására alkalmas sem volt. Így otthoni jegyzeteibe írta le kritikáját az egyházvezetésről: „amint az államban is nem a parlament a fontos, hanem a kormányzat, úgy az egyházban sem az egyházmegyei, kerületi közgyűlések – szóval az autonómiák –, ezek elsorvadtak, meg is halt az egyházban az alulról jövő – s ezzel minden – kezdeményezés, úgy itt is az egyházkormányzat. [...] S mint az államkormányzatban is a »párt«, s amint a pártban is a frakció, úgy itt is, még csak nem is a kon-

vent, hanem a frakció, a klikk, s még abban is egy-két ember – pontosan, mint a politikában. S ahogy mindebben az államnál a politika a fontos, úgy az egyházban is egyetlen fontos: az egyházpolitika. Ez pedig nem bel(egyházi)politika, hanem külpolitika – egyházi békeszolgálat. Így csökevényesedett el a magyar református egyház.” Máshol így fogalmazott: „M-on (sic!) az ateista mozgalmat talán azért szüntették meg, mert ezt a feladatot a párttitkárnál jobban elvégzi Péter János és az ún. békepapok.” Majd ismét: „Péter Jánost nem hiába nevezték Péter Janusnak, nemcsak kétfelé, többfelé néző arca volt, én neveztem el így. [...] Vajon egyházpolitika-e ez, ami már nem teológia, hanem egyszerű és kooperáló, inkább opportunistá alkalmazkodás.”

Ugyanitt olvashatjuk gondolatait saját maga és az egyház viszonyáról is: „Prokrusztész-ágyba fektetett az egyházkormányzat. Prokrusztész hírhedt attikai útonálló volt, az elfogott utasokat ágyba fektette. Akinek hosszabb volt a lába, azokét könyörtelenül levágta, akié rövidebb volt, azokat halálra nyújtotta. Ezt akarja az egyházkormányzat az elvekkel: rövidíteni és nyújtani a keresztyén igazságokat, míg végül hulla lesz belőle. [...] 1953. június óta volt új szakasz a magyar életben, de az egyházban nem volt új szakasz, itt nem bukott meg a sztálinizmus. [...] A békemozgalomban nem az a baj, hogy a keresztyének együtt vannak a kommunistákkal, hanem az a baj, hogy az ún. békepapok az egyházban nincsenek együtt magukkal a más-képp gondolkodó egyházi rétegekkel, mialatt együtt vannak az egészen másképp gondolkodó ateistákkal.”

Mindezek miatt elérkezettnek tartotta, és 1955-ben már előre látta

a következő évi változásokat – az egyházban is. „1955-ben az egész élet megzendülőben van (építkezés, önkritika, irodalom, kritika stb.) – az egyház ellaposodóban. [...] Péter János és Bereczky, az ember még élhet soká, de mint egyházkormányzók, rövidesen el kell tűnniük az egyházi közéletből.”

A püspökök, főgondnokok mellett más egyházi funkcionáriusokat is alkalmatlannak és hiteltelennek tartott hivatalukra. Egy példa erre Farkas Elek esperesnek írt leveléből: „szabad legyen egyben Benkő György missziói előadónak úgy az előadói személyével, mint a nem egyszer erőszakosan, formátlanul képviselt felfogásaival szemben bizalmatlanságot kifejezni. [...] Amikor missziói előadói mivoltával és közölt álláspontjainak formájával és tartalmával gyakran nem értek egyet, és hivatalosnak nevezhető minőségével bizalmatlan vagyok, ugyanakkor továbbra is igyekszem benne szeretni a lelkipásztor- és embertestvért, ami mivel mindenkiel, így vele kapcsolatban is – igei parancs.”

Ha alkalma volt rá – és 1955-56-ban ismét egyre több lehetősége adódott, ahogyan ironikusan fogalmazott: ismét kezdett divatba jönni –, nyilvánosan is megfogalmazta kritikáját. Egyik ilyen eset volt 1956 májusában, amikor Virágh Sándor diósgyőr-vasgyári lelkipásztor, borsodi esperes és Ráski Sándor miskolc-belvárosi lelkész (későbbi esperes, főjegyző, püspök) előadásaira reflektálva mondta el radikális bírálatát, majd kijelölte a gyógyulás egyetlen lehetséges útját: „A második háború után úgy gondoltuk, hogy a hitvalló egyház felé haladunk. [...] Egyesek úgy vélték, hogy a barmeni hitvallás a mi utunk, és a hitlerizmus alatt Niemöller körül szervezkedő né-

met hitvalló egyház példa lehet. [...] Az ilyen jellegű törekvéseknek véget vetett az egyezmény. Az egyezmény a hitvalló egyház útját elzárva, népegyházi keretben igyekezett merevíteni az államtól elváló szabad egyház útját. [...] Ami még mellé kell, ha már nem a hitvalló szó és jelleg, legyen a missziói szó és jelleg. Az egyezmény után úgy látszott tehát, hogy a missziói népegyház [...] megvalósulás felé megyünk. [...] Az egyezmény úgy funkcionált, hogy a missziói jellegű dolgok kezdtek lemorzsolódni. Ebbe beleértem a nevelés hagyományos és megmaradt műhelyeit is. [...] Együttal a népegyházból lemaradt a nép. Nem volt lényeges, hogy az ún. közpapság vagy a presbitériumok, gyülekezetek mit akarnak, egyáltalán akarnak-e valamit. [...] A missziói népegyházunk induló szervezetéből [...] megmaradt az egyház, mint szerkezet. [...] Ezt az egyházi szerkezetet – állami példára – az egyházon belül kormányzatnak kezdték nevezni. Így jelent meg az egyházkormányzati egyház ideje. [...] ...legvégén az egyház is elmaradt, de megmaradt maga a kormányzat. Mindez éppúgy, mint az államban, az egyházban is magával hozta a megnövekedett bürokratizmust – az élet rovására. [...] A járható utat tehát így fogalmazom meg: ahhoz, hogy magyar református egyházunk egész alkotó tevékenysége teljesen felszabaduljon, Szentlélek-szerű egyházra van szükség.”

1956 nyarán egy berekfürdői konferencián *Új szív* című bibliatanulmányával, melyben az egyház szükséges ártrendezési programját is megfogalmazta, újabb lavinát indított el, előbb a résztvevők között, majd közegyházi méretekben is. Itt az egyház bűneinek kimondása mellett újra beszélt a kiútról is: „...nem harcolni kell a tisztasá-

gért, hanem seprőt ragadni és seperi ni kell. Az egyház seprője a bűnbánat, mely konkrétan a zavaros egyházi terror által teremtett rettenetes bizalmi válságon akar segíteni. Azt a személyektől való undort is meg kívánja szüntetni, ami lelkipásztorokat, gyülekezeti tagokat, teológiákon tanuló ifjakat életkedutelenné tett. Igyekszik felszámolni egy letűnő korszak hibáit egy olyan összegzéssel, amiben nem a második világháború előtti bűnök, hanem a közelmúlt évek vétkei kerülnek megítélésre, személyeket és ügyeket fájdalmasan érintő konzekvenciák levonásával is.”

A berekfürdői nyári tanfolyamról való tapasztalatait, benyomásait írott formában a gönci esperesi hivatalnak is eljuttatta. Egyebek mellett az egyház mélyre jutását így fogalmazta meg: „teológiailag talán azért történt annyi tévtanítás, ökumenikusan annyi ferdítés, egyházkormányzatilag annyi baklövés, erkölcsileg lejáratás, anyagilag homály, mert maga az egyházkormányzás nem a szabadság és felelősség lelki, szellemi, szervezeti és anyagi egységében történt. Az egyházi funkcionáriusok között kitermelődtek a kontárok és karrieristák, akik felfelé csupa készség, lefelé csupa gorombaság. [...] Amikor az egyház teológiailag talán (?!) igei, vajon az-e az egyszerű humánus alapján? Amikor dogmatikájában a világ fölött úszik, etikájában feltétlenül lejjebb van a nem keresztyén ázsziainál és afrikainál.”

1956-ban a püspököknek írt levelében is az egyházi élet tartalmi átrendeződését követelte. A közelmúlt felismert bűnei miatt bűnbánattartásra szólított fel. A Missziói Szabályrendelet hatályon kívül helyezését sürgette, hiszen az ellentétes az állami és az egyházi alkotmánnyal, valamint az

Egyezményvel. Kérte, hogy az addig mellőzött karizmatikus egyháztagekat engedjék a szolgálatba, az alkalmatlanná vált funkcionáriusokat pedig mentse fel. Tiszta anyagi ügyeket követelt. 1956 nyarán vetette fel nyíltan az állami és egyházi hivatalosoknak a kerület és a pataki kollégium visszaállításának ügyét is.

A Megújulási Mozgalom idején tehát ismét felélénkült Koncz Sándor körül az élet. Konferenciákra, értekezletekre, kiskörökbe, gyülekezetekbe hívták, sokan személyesen vagy levélben keresték meg, hogy véleményét, segítségét kérjék, vagy támogatásukról biztosítsák őt küzdelmeiben. Amikor 1956 második felében egyre többen és egyre többet beszéltek a kerület visszaállításáról, a lelkészi kar szinte egy emberként kívánta Koncz Sándor püspökké választását is. Nem így az egyházkormányzat.

Péter János szerette volna sarokba szorítani őt: Tiszáninnen visszaállítása talán azért fontos Koncz Sándor számára, mert azt gondolja, hogy az egyház legnagyobb kérdése, hogy egy püspökkel több legyen? „...hogya még egy püspökkel több legyen, semmiképpen se gondolom létkérdésnek abban az esetben, ha ez a még eggyel több, Győry Elemér. Azt hiszem, ez elég éles válasz, de azt jelenti, hogy még egy olyan püspökre, aki semmiiben sem mond elleneteket, nincs szükség. De olyanra, aki veletek szemben az alkotmányos, a zsinatpresbiteri s főleg a missziói vonalat képviseli [...] szükség van” – válaszolta bátran a püspököknek.

Bizonyos politikai-egyházpolitikai változások eredményeként a tiszánineni egyházkerület 1957. január 1-jével visszaállt. A lelkészek nagy része bármi áron Koncz Sándor püspökké választását óhajtotta. Ezért az Álla-

mi Egyháziügyi Hivatal megszarolta: amennyiben püspök lesz, a kerület lelkészeitől megvonják a kongruát. A lelképásztorok még ennek ellenére is kitarítottak. Szép példája ennek az állhatatosságnak (mások mellett) a karosi lelkész levele: *„neked nem szabad fáradnod és kimerülnöd, mert sokak gondja-baja tétetik válladra nemsokára, de sokak imája is kíséri életed küzdelmeit. Senki nem lehet más a püspökünk, csak Koncz Sándor. Még a kongruánk árán is! Ez volt az általános, egyöntetű megnyilatkozás tegnap Patakon. Ezt álljuk is!”*

Az ÁEH nem számított erre a kiállásra, így 1957 januárjában közölték Koncz Sándorral az állami vétót. A választást felfüggesztették, majd hosszú hónapokra elhalasztották. Az őszi folytatáskor az alsóvadászi lelkész neve már fel sem kerülhetett a választandók listájára. Ennek ellenére főjegyző-jelöltként 78, tanácsbíróként 61, kerületi jegyzőként 4 szavazatot kapott.

Harmadszor 1964-ben merült fel püspökké választásának a lehetősége, Darányi Lajos nyugdíjba vonulásával. 1964 márciusában írta Prantner Józsefnek, az ÁEH elnökének, hogy a püspökválasztás kapcsán lelkészek és világiak újra megkeresték – ahogy fogalmazott: *„a közbizalom felkerekített”* – és leendő püspökségével kapcsolatosan több megbeszélést folytattak vele. A konklúzió ugyanaz: *„az ÁEH-nak nem áll módjában az, hogy velem, mint püspökkel együttműködjenek. [...] ...írásba nem adják”* – foglalta össze Koncz Sándor az 1956. augusztus 26-án, az ÁEH-ban elhangzottak lényegét.

Utoljára 1977-ben, Ráski Sándor halálkor fogott össze ismét a lelképásztorok egy csoportja, hogy Koncz

Sándor végre püspök legyen. Újra sikertelenül.

„... a magyar református egyházban nincs olyan tisztség, amire Konczot meg ne választották volna, de olyan sincs, amire megválaszthatták volna” – írta a kortársai által tömören és szellemesen megfogalmazott igazságot egy 1983-ban kelt levelében. S valóban, a püspökségen túl sok más, számára felkínált lehetőségre is vétót kapott. Amint láttuk, 1951-ben hívta először a diósgyőr-vasgyári gyülekezet lelképásztorának, majd 1956-ban, Nádházy Bertalan nyugdíjba vonulásakor ismét megkeresték: *„remélem, hogy lenne kedved olyan gyülekezetbe jönni, ahol a gyülekezet nagyobb része téged szeretne itt látni”* – írta az egyik gyülekezeti tag. A vasgyári lelkészség azonban az esperesi választást erősen befolyásolhatta volna, és sem az egyházkormányzat, sem az állam nem akarta, hogy Koncz Sándor borsodi esperes legyen. Maga már túlzónak tartotta a személyétől való ilyen fokú félelmet. Ahogy Péter Jánosnak mondta: *„olyan sok rongy esperesetek van, akiket már ti kreáltatok, hogy azok között én is nyugodtan elférnék.”*

Az egyházkormányzat azonban nem változtatott a véleményén. Amikor 1958-ban a nyugdíjazás folytán megüresedett abaúji esperesi tisztségre a lelkészek egyhangúan Koncz Sándort javasolták, Darányi Lajos püspök rövid levélben tájékoztatta arról, hogy személye továbbra sem kívánatos: *„azt a Miskolcon szerzett értesülést közlöm Veled, hogy személyed továbbra sem placet.”*

1961-ben megüresedett a szikszói lelkészi állás is. A szikszóiak jól ismerték a szomszéd faluban szolgáló lelképásztorot, s a meghívását tervezték. Koncz Sándor az előző tapasztalatain

okulva már egyenesen kérte őket, hogy személyét „*semmiféle kombinációba ne hozzák*”. Ugyanígy a Győry Elemér nyugdíjba vonulásával hamarosan megürülő dunántúli püspökség kapcsán is megkereste néhány lelkes. Tájékoztatták, hogy konventi lelkes korából, Szárszón való szolgálatai miatt, publikációi alapján sokan ismerik az ország nyugati felében is, és érdemesnek tartanak „*neve bedobását*” a kerület élére. Koncz Sándor így referált Darányi püspöknek válaszárol: *„kértem tehát, hogy semmiféle agitációra ne is gondoljanak, hiszen én nemcsak barátinak, de provokatív-nak is felfoghatom az ilyen beszélgetést. ...gondolataikban több mindent naivnak tartok. Mindenesetre saját védelmemre illetékes püspökömnök ezt igen leegyszerűsített formában leírom, hiszen – sajnos – sohasem lehet tudni, hogy mi hová vezet.”*

Részben egyházpolitikai okokból, részben egy sor törvénytelenység folyamánként 1964-ben nem lehetett sárospataki pap sem.

Az egyházi közéletből való kiszorítására, elhallgattatására, ellehetetlenítésére más módszereket is alkalmaztak vele szemben. Másfél évtizeden át nem publikálhatott. Nem vehetett részt az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának galyatetői találkozásán, külföldi kapcsolataitól adminisztratív módszerekkel igyekeztek elvágni. Külföldre utazását is sorra megakadályozták: nem vehetett részt egykori iskolája, a bázeli egyetem alapításának 500 éves jubileumán, nem utazhatott Skóciába, a skót reformáció 400 éves emlékünnepeére, noha egykor itt szintén peregrinus diák volt. Az 1809-ben alapított berlini Humboldt egyetem 150 éves évfordulóján sem vehetett részt, pedig fiatalon ennek az egyetemnek is diákja

volt. Ugyan doktori dolgozata óta Magyarországon Kierkegaard-kutatóként tartották számon, Kierkegaard halálának 100 éves fordulójára szintén nem utazhatott el Dániába. És bár Béky Zoltán, az Amerikai Magyar Református Egyház püspöke többször is közbenjárt Koncz Sándornak az Egyesült Államokba való utazása ügyében, sőt 1964-ben egy évre szóló amerikai ösztöndíj állt rendelkezésére az egyik amerikai egyetemen, ezekkel a lehetőségekkel szintén nem élhetett.

Mindezeket túl az 1960-as évtized első felében hosszú éveken át húzódo jogtalan, keresztyénietlen és embertelen fegyelmi eljárás folyt ellene. Benkő György abaúji esperes személyes sértettségéből bontakozott ki és terebélyesedett el a Koncz Sándor elleni egyházi fegyelmi. 1960 novemberében az egyházmegye közgyűlésén Koncz Sándor nyilvánosan szóvá tette az esperes kicsinyességét, melyet a személye elleni vétők kapcsán sorozatosan meg kellett tapasztalnia: nem kapott engedélyt egy sírkőavatás alkalmából felkért szolgálatra a pataki temetőben, nem tarthatta meg teológiai előadását egy miskolci osztálytalálkozón, az esperes letiltotta az egyházi sajtóban Koncz Sándor egyik Schweitzer-napi előadását, és hogy minél inkább elszigeteljék, nem kapott meghívást a Népfront lelkészeknek tartott összejöveteleire sem. Az egyházmegyei gyűlésen elhangzott felszólalása egyben nyilvános kritika is volt az egyházvezetés elveivel/elvtelenségével és gyakorlatával szemben. Ezután az esperes kemény megtorlást tervezett, és fegyelmi eljárást kezdeményezett Koncz Sándor ellen – akit azonban erről hónapokon át nem értesítettek, annál inkább nyugtalanították és tartották kétségek között az informális híresztelésekkel. A vád

rágalmazás és a közgyűlés megzavarása volt.

Sokan világosan látták a helyzetet, néhányan meg is merték fogalmazni véleményüket az ügygel kapcsolatban. 1960 decemberében a gönci lelkész körön Benkő György értékelése után Bojtor István göncruszkai lelkész arról beszélt, hogy az egyházmegyében senki, még az esperes sem lehet vitapartnere Koncz Sándornak: *„ez az eset azért is adódhatott elő, mert közöttünk nincs olyan, aki teológiai, filozófiai, tájékozottsági vonatkozásban felkészült partnere lehetne a felszólalónak. Akiben nincsenek magas fokú szellemi előfeltételek, az csak kétes értékű emberi indulatokkal beszélhet erről az ügyről.”*

Megmozdult az abaúji egyházmege egész közössége. Minden fórumon, hivatalos- és magánbeszélgetések során a lelkészek, egyházvezetők Koncz Sándor helyzetéről, jövőjéről beszéltek. A többség elköteleződött mellette, és tiltakoztak az eljárás ellen. Koncz Sándor és Benkő György személyes konfliktusában egyre többen látták és fogalmazták meg az egyház vétkeit: *„... az ügy, amelyiknek hullámai egyre tovább gyűrűznek, nem csak a Tied és az esperes úré, hanem mindnyájunké. [...] A református egyházon belül lévő meghasonlás, amelyik évtizedes múltra tekinthet vissza, bűneinknek és az Úr ítéletének a jele.”*

A bizonytalanság, a kétségek meghatározói lettek a lelképásztor minden napjának. A kialakult helyzet pedig lassan őrlötte az idegeket, emésztette az egész embert. Nemcsak etikailag volt vitatható az ügy, de egymást érték a jogszerűtlen döntések és lépések is. Ahogy Harsányi György jogász, Koncz Sándor sógora írta róla: *„... az ügy a*

jogi dilettantizmus vakvágányára tolódott át, s most ott vesztegel. ... jogi szempontból helytelenül, nem törvénytörően indult. De nem is okos dolog ezt az ügyet jogi keretek között folytatni és intézni, mert az első sorban nem jogi, hanem etikai, politikai, egyházkormányzati, missziói és nem utolsósorban evangéliumi ügy. Ebben a komplexumban a politika és a teológia, a hatalmi féltékenység és irigység, vagy ha úgy tetszik, a kisebbségi érzés, a sértett hiúság, a pletyka [...] számai szétbonthatatlanul össze vannak szövődve, vagy inkább bonyolódva.”

Hogy jogilag milyen hibás volt a fegyelmi megindítása és hosszadalmas folytatása, jól jelzi, hogy három egyházmegye ügyésze sem vállalta az ezzel kapcsolatos megbízást. Elsőként Kormány Károly, abaúji ügyész nyilatkozott úgy, hogy formai-eljárásjogi hibák mellett a lényegi, érdemi vonatkozásban sincs alapja a fegyelminek: *„a megküldött beszédszövegben foglaltak, álláspontom szerint, a VI. tc. 46. §-ában felsorolt fegyelmi vétségek közül egyik tényálladási elemet sem látszanak megvalósítani”* – közölte. Ezek alapján Kormány Károly az ügyet nem vállalta, az iratokat visszaküldte az esperesnek.

1961 nyarán az egyházkerület elnöksége a Borsodi Református Egyházmegye Fegyelmi Bíróságát jelölte ki az ügy tárgyalására. Dabóczy István, a fegyelmi bíróság kirendelt lelkészi elnöke elküldte az iratokat Berei Miklós sátoraljaúj helyi ügyvédnek is, akit ismételtén ügyészi feladatokkal kívántak megbízni. Berei Miklós szintén visszaadta ügyészi megbízását, mivel azt *„nem vállalhatta”*.

A jogszerűtlen fegyelmi eljárás mindezek ellenére is folytatódott, tovább bonyolódott. A kerület elnöksége

semmit sem veszített elszántságából, és az abaúji és borsodi sikertelen lépések után most a hevesi egyházmegye ügyészehez fordultak, Géresi János egri ügyvédet is megkeresték. 1961 decemberében a hevesi jogász így nyilatkozott: *„dr. Koncz Sándor alsóvadászi lelkipásztor ellen elrendelt fegyelemi ügyben 912/1960. sz. alatt f. évi november 13-án kelt vádindítványt bekérő megkeresésemre közlöm, hogy a rendelkezésre álló iratanyag sem alaki, sem tartalmi szempontból nem alkalmas az 1933. VI. tc. 60.§-ában megjelölt vádindítványra. (...) ... indítványozom tehát a Nagytiszteletű Elnökségnek a fegyelemi eljárás mellőzésével a békés úton való elintézését.”*

Az újabb jogászi szakvélemény után már Dabóczy István, a borsodi egyházmegye fegyelmi bíróságának kirendelt elnöke is „csódról” beszélt. Az elnökség nem ezt a választ várta az egri egyházbizottságtól, és példátlan módon el sem fogadta indítványát. Az elnökség nevében Dabóczy István válaszolt illetékesen: *„ügyész úrnak azt a véleményezését, mely szerint a fegyelmi eljárás megszüntetendő, az elnökség nem fogadhatja el. Ezért az összes vonatkozó irattal úgy küldjük vissza újból Önnek az ügyet, hogy azt szíveskedjék még egyszer áttanulmányozni, s a vádiratot elkészíteni.”*

Koncz Sándor ügye ekkor már hivatalosan is túlnőtt az egyházi kereteken. Dabóczy István az ügy részletes menetéről tájékoztatást küldött Lobkovitz László egyházügyi főelőadónak. A fegyelmi bíróság elnöke ezen túl a hevesi esperest is bevonta a Koncz-ügybe: Dabóczy István szükségesnek látta, hogy Komjáthy Aladár személyesen is gyakoroljon nyomást Géresi Jánosra, mert mint írta: *„ez*

nem az én ügyem vagy valakinek az ügye, hanem az egyházkormányzat ügye”.

Koncz Sándor az eltelt időben megbékélési szándékát számtalanszor kifejezte, mindenkitől bocsánatot kért – emberségében nem megaláztatott, de keresztyénségében aláztos. Vagy, ahogy 1962-ben, az egri tárgyaláson mondta: *„összegezve vallomásomat, illetve nyilatkozatomat, minden hozzám intézett pontra nézve mindenkitől bocsánatot kérek keresztyéni szívvel, és szolgálataimat egyházunk építésére, az egyház és állam közötti jó viszony további mélyítésére a legnagyobb készséggel felajánlom.”*

Végre 1962 februárjában a képtelen fegyelmi eljárást megszüntették, ám az alsóvadászi lelkész viszontagságai mégsem értek itt véget; az abaúji elnökség újabb támadást indított ellene. 1962. március 12-én kelt levelében az egyházmegye elnöksége Véghesben tájékoztatta, hogy: *„... dr. Koncz Sándor alsóvadászi lelkipásztor – e minőségben – az utóbbi években ismételt megnyilvánulásaiban (felszólalások, beadványok stb.) jelentősen és károsan érinti egyházunk szolgálati egységét, belső rendjét, nyugalomát, s ezért egyházi közérdekből az áthelyezési eljárás lefolytatása látszik indokoltnak.”*

A valódi okok persze egészen mások voltak: *„Benkő György féltette tőlem pozícióját, irigyelte teológiai és más tudásomat, és nem örült annak féltékenységből, hogy én az egyházmegye területén vagyok”* – írta otthoni, csak saját maga számára készített jegyzeteiben Koncz Sándor. Ugyanerről máshol pedig így fogalmazott: *„kénytelen vagyok ökumenikus és teológiai kérdésekben való tájékozatlanságát értekezleteken, kiskörökön*

helyesbíteni, s ez nem kellemes; ő a hatalom bunkójával akarja azt elintézni.” Szintén erről: „mögötte volt az is, hogy ún. mintaszerű gyülekezett volt Av. (sic!) Sok hittanra beiratkozott, rendben a gyülekezett, anyagi ügyek, építkezés, más gyülekezetek segítése stb. [...] ... szubjektíve nem vagyok elkéservedve, mert látom, hogy az emberi bűn uralkodik, objektíve azonban keserűség számomra, hogy egyházunkban süllyedt ennyire alá a mérce, amit rajtam kívül számtalan eset mutat, és mások igaztalan fegyelmije ellen is küzdök.”

Ennyi viszontagság, támadás, izgalom, idegfeszültség közepette Koncz Sándor egészségi állapota egyre romlott: szívasztmával küzdött, fél fülére megsüketült, de a fizikai betegségeken túl pszichikai erejét is összeroppanónak írta le 1962-ben. Ebben a meggyötört lelkiállapotában, erősödő testi betegségeiben is Bonhoeffer etikáját vallotta, és még magánál is sokkal rosszabb helyzetben lévőknek, nagyobb terhet hordozónak látta támadóit, a vétkeseket: „... nem értek egyet a vétkessel, mégis szolidáris vagyok vele a vétkesség miatt ránehezedő terhek vállalásában. [...] Nem értek egyet a törvénytelenességgel, de szolidáris vagyok az egyházkormányzattal a törvénytelenesség miatt rájuk nehezedő terhek vállalásában” – vallotta.

Amikor 1964-ben végre minden eljárás megszűnt ellene, a lezárás lelki felszabadulást már nem hozhatott. Koncz Sándor megtörtén, betegen, elkéservedetten jegyezte füzetébe: „Az »emberűgy« teológiai és állami korszakában irgalmatlanság és kegyet-

lenség. Velem szemben embertelenséget követtek el, mit nem igazoltak.”

Végső soron az egész üggyel üzenete összesűrítendő Koncz Sándornak az alábbi elkéservedett megfogalmazásában: „az egyházban nagyobb a személyeskedés, több a gyűlölet, kevesebb a megbocsátás, lehetetlenebb a kritika és szembeötlőbbek az emberi bűnök, az alakoskodás.” „Szocializmusban élő egyház vagyunk, de nem vagyunk élő egyház a szocializmusban. Egy szocializmust építő országban egyházunk a legantiszociálisabb intézmény. Közböcsánatot gyakorló ateista államban az »istenes« egyházban baloldali túlkapások és módszerek érvényesülnek.” 1964-ben már megtörtén, lelkileg és fizikailag meggyötörtén írta jegyzeteibe: „kifáradtam idegzetileg a sok harcban. [...] Kifáradtam! [...] Igen sok harcom volt.”

Koncz Sándor egyházi szolgálatainak utolsó állomása a Tiszáninneni Egyházkerület Levéltára volt. A kerület közgyűlése 1965. július 28-án választotta levéltárossá. Az egyházkormányzat ezzel a beosztással Koncz Sándor rehabilitációjának látszatát kívánta keltetni, valójában azonban újabb süllyesztőnek szánták számára ezt a posztot. Idekerülésének körülményeiről, itteni áldásos munkálkodásáról a bevezetőben hivatkozott „Válság és váltság...” konferencián hangzottak el előadások.

[...A tanulmányban tárgyalt egyházi per 1964-es, felemás lezárása után 30 évvel, 1994-ben, a Magyarországi Református Egyház Zsinata felállva hajtott fejet Dr. Koncz Sándor és más „hátrátételt szenvedettek” emléke előtt. -KG.]